

JAMIYATDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING O'RNI**Choriyev Dilshodbek Aktam o'g'li**

Toshkent davlat transport universiteti, yurispidensiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23541682>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning mazmun-mohiyati, ularning qonun ustuvorligi, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda fuqarolik faolligini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi.

Shuningdek, oila, ta'lim muassasalari, mahalla, davlat organlari, fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalarining huquqiy madaniyatni yuksaltirishdagi vazifalari tahlil qilinadi.

O'zbekistonda mazkur yo'nalishdagi normativ-huquqiy asoslar va ularni takomillashtirishning amaliy yo'nalishlariga ham e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, qonun ustuvorligi, inson huquqlari, huquqiy tarbiya, fuqarolik jamiyati, huquqiy faollik, huquqbuzarliklar profilaktikasi.

Mavzuning dolzarbligi

Bugungi globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida fuqarolarning huquqiy ongini shakllantirish va huquqiy madaniyatini yuksaltirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki jamiyat taraqqiyoti, qonun ustuvorligi va ijtimoiy barqarorlikka erishish bevosita fuqarolarning huquqiy bilim va tushunchalari darajasiga bog'liq. Afsuski, ayrim hollarda huquqiy savodsizlik, qonunlarga befarqlik yoki ularni buzish holatlari ham uchraydi. Bu esa jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish zaruratini yanada keskinlashtiradi. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishda qabul qilinayotgan qonunlar, dasturlar va qarorlar orqali fuqarolarning huquqiy tarbiyasini kuchaytirish, ayniqsa yoshlar orasida huquqiy ongni oshirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Kirish

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqarolarning huquqiy ongi hamda huquqiy madaniyati muhim ijtimoiy omillardan biridir. Huquqiy ong shaxs va jamiyatning huquq, qonun, majburiyat, adolat hamda qonuniy xatti-harakatlarga bo'lgan qarashlari va munosabatlarini ifodalaydi.

Huquqiy madaniyat esa huquqiy bilim va qarashlarning amaliy xulq-atvorda namoyon bo'lishini, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni va huquqiy vositalardan to'g'ri foydalanishni qamrab oladi. O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi inson huquq va erkinliklarini oliy qadriyat sifatida e'tirof etish, qonuniylik va huquqiy tartibni ta'minlashga qaratilgan konstitutsiyaviy asoslarni belgilaydi.

Har qanday jamiyatda qonunning samaradorligi nafaqat uning mukammalligiga, balki fuqarolarning uni qanchalik bilishi, hurmat qilishi va amalda qo'llashiga bog'liq. Yaxshi qonun huquqiy ongi past muhitda ishlamay qolishi mumkin. Shu sababli huquqiy ong va huquqiy madaniyat masalasi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish jarayonida muhim o'rin tutadi.

Maqolaning maqsadi huquqiy ong va madaniyatning mohiyatini ochib berish, ularning rivojlanish omillarini aniqlashdir.

Asosiy qism

Huquqiy ong muammosi jahon huquqshunosligida uzoq vaqtdan beri o'rganilib kelinadi.

Tarixiy huquq maktabi namoyandasi F. K. fon Savini huquq xalq ruhi (*Volksgeist*)dan o'sib chiqadi, degan g'oyani ilgari surgan.

R. fon Iering "Huquq uchun kurash" (1872) asarida huquqni himoya qilish har bir shaxsning o'z oldidagi va jamiyat oldidagi burchi ekanini ta'kidlagan. Bu qarash huquqiy ongning passiv emas, faol bo'lishi zarurligini asoslaydi. L. I. Petrajitskiy huquqning psixologik nazariyasi doirasida huquqiy ongning emotsional tomoniga e'tibor qaratgan. Y. Erlix esa "tirik huquq" tushunchasi orqali huquq faqat qonun matnida emas, jamiyat amaliyotida ham mavjudligini ko'rsatgan. Bu yondashuvlar bir fikrga olib keladi: huquq qog'ozdagi normalar bilan chegaralanmaydi, u odamlarning ongi va xulq-atvorida yashaydi.

Huquqiy ong — shaxs, ijtimoiy guruh yoki jamiyatning mavjud huquqiy voqelikni anglash, baholash va unga munosabat bildirish jarayonidir. U huquqiy bilim, huquqiy tasavvur, huquqiy his-tuyg'u, huquqiy e'tiqod va huquqiy xulq-atvor kabi tarkibiy jihatlar bilan bog'liq.

Shaxs qonunlarning mazmunini bilishi bilan birga, ularning jamiyatdagi vazifasini tushunishi va qonuniy xatti-harakatni kundalik hayotida qo'llashi huquqiy ongning amaliy ahamiyatini oshiradi. Huquqiy ongning rivojlanganligi fuqarolarning o'z huquq va majburiyatlarini anglashida, nizolarni qonuniy vositalar orqali hal etishga intilishida va huquqbuzarlik holatlariga befarq bo'lmasligida namoyon bo'ladi. Shu sababli huquqiy ongni shakllantirish faqat huquqshunoslar yoki davlat organlarining vazifasi emas, balki oila, ta'lim, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari bilan uzviy bog'liq jarayondir.

R. S. Bayiniyozov huquqiy ongni huquqiy va qisman umumiy ijtimoiy g'oyalar, qarashlar, g'oyalar, e'tiqodlar, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular, kayfiyatlar va hokazolarning ma'naviy yaxlitligi, huquqiy hodisalarni g'oyaviy-psixologik jihatdan aks ettiruvchi va amalga oshiruvchi ta'riflaydi¹. A. A. Tamberg huquqiy ongni huquq va uning rolga oid shaxslar yoki jamiyat qismlarining g'oyalari, his-tuyg'ulari, e'tiqodlari yig'indisi sifatida tushunadi. Huquqiy tartibga solishni tushunish va idrok etish, qonun ustuvorligini anglashda huquqiy ongning katta roli; qonuniy faoliyatni tashkil etish; huquqiy qadriyatlarning boshqalar bilan o'zaro bog'liqligi, masalan, qonunda adolatni hisobga olish juda muhimdir.

Huquqiy ongni tadqiq qilish ishi XX asrda rus olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlari olib borilgan va ularda xilma-xil qarashlarni uchratishimiz mumkin. Masalan Y.Dmitrievning fikricha: "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari yig'indisidir"².

Jamiyatning rivojlanishi, N.M.Korkunovning fikriga "huquqiy ong jamiyatning ideallari bilan bog'liq bo'lib, jamiyatning ideallarni, shu jumladan, huquqiy ideallarni yaratish qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, u shunchalik ilg'or bo'ladi. Qonun inson hayotining eng yuqori qadriyatlaridan biri sifatida tushunila boshlanadi"³.

Huquqiy madaniyat huquqiy bilim va qadriyatlarning amaliy hayotda namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi. U fuqarolarning qonunlarni bilishi, ularga rioya qilishi, o'z huquqlarini qonuniy yo'l bilan himoya qilishi, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini hurmat qilishi hamda huquqiy jarayonlarda faol ishtirok etishini o'z ichiga oladi.

¹ Байниязов Р. С. Правосознание и правовой менталитет в России. Саратов, 2008. С. 78-79.

² Ю.А.Дмитриев.Правосознание и правовая культура / Теория государства и права.Под.ред. Пиголкина. - Москва: Юрайт - Издат, 2006.- С. 547

³ Кареев Н. И. Основы русской социологии. СПб., 1996. С. 123-142.

Huquqiy madaniyat yuqori bo'lgan muhitda qonun talablariga rioya qilish faqat jazodan qo'rqish bilan emas, balki huquqiy e'tiqod va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'lanadi. Bunday yondashuv jamiyatda qonuniylik muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Qonun ustuvorligi huquqiy davlatning asosiy tamoyillaridan biridir. Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning faoliyatida qonuniylikni ta'minlash uchun huquqiy asos yaratadi. Fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyati qanchalik yuksak bo'lsa, huquqiy normalarning mazmunini anglash va ularga ixtiyoriy rioya qilish imkoniyati shunchalik kengayadi. Konstitutsiyaviy huquq nuqtayi nazaridan insonning huquq va erkinliklari, davlat organlarining vakolatlari, fuqarolarning burchlari va davlat bilan shaxs o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini bilish huquqiy madaniyatning muhim qismidir.

Huquqiy madaniyatni baholashda inson huquq va erkinliklariga hurmat muhim o'rin tutadi.

Shaxs o'z huquqlarini bilishi bilan birga, boshqa shaxslarning huquqlarini ham hurmat qilishi lozim. Huquqiy madaniyat fuqaroga huquqlaridan foydalanish va majburiyatlarini bajarish o'rtasidagi muvozanatni anglash imkonini beradi. Huquqlar buzilganda ularni himoya qilishning qonuniy mexanizmlaridan foydalanish, davlat organlari va boshqa vakolatli institutlarga murojaat qilish, huquqiy hujjatlarni tushunish va huquqiy maslahat olish madaniyatli huquqiy xulqning ko'rinishlaridandir.

Huquqiy tarbiyaning dastlabki muhiti oiladir. Bolaning kattalarga, tengdoshlariga, umumiy qoidalarga va mas'uliyatga munosabati oiladagi tarbiya orqali shakllanadi. Shu sababli otalarning huquqiy savodxonligi ham yosh avlodning huquqiy ongiga ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalarida esa huquqiy bilimlarni tizimli ravishda berish, Konstitutsiya va qonunlarning mazmunini yoshga mos shaklda tushuntirish, huquq va burch tushunchalarini amaliy misollar orqali yoritish muhimdir.

Mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari aholiga huquqiy axborotni yetkazish, huquqiy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va ijtimoiy muammolarni qonuniy yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Fuqarolarning jamiyat hayotidagi ishtiroki, jamoatchilik muhokamalarida qatnashishi va o'z manfaatlarini qonuniy mexanizmlar orqali ifoda etishi huquqiy faollikni rivojlantiradi.

Davlat organlari faoliyatining qonuniyligi fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi va huquqiy tartibning mustahkamligi bilan chambarchas bog'liq. Mansabdor shaxs o'z vakolatlarini qonun doirasida amalga oshirishi, fuqarolarning murojaatlarini belgilangan tartibda ko'rib chiqishi va qarorlar qabul qilishda huquqiy normalarga amal qilishi lozim.

Bugungi kunda huquqiy axborotni olishning muhim manbalaridan biri internetdir. Elektron huquqiy resurslar fuqarolarga qonun hujjatlarining amaldagi tahririni izlash, huquq va majburiyatlar bo'yicha ma'lumot olish imkonini beradi. Shu bilan birga, internetdagi ma'lumotlarning ishonchliligini tekshirish ham huquqiy savodxonlikning bir qismidir. Bugungi kunga kelib ham aholining huquqiy ong va madaniyat darajasi yetarli darajada shakllanmagan. Aholining ba'zi qatlamlari, ayniqsa, chekka hududlarda tashqari huquqiy targ'ibotda zamonaviy va interaktiv vositalar yetarlicha qo'llanilmayapti. Fikrimizda OAV hozirda ommaviy axborot vositalari yoshlarni xarakterga keltiruvchi kuchga aylanib bormoqda. Yoshlar esa unga qaram bo'lib bormoqda. Natijada ommaviy axborot vositalarining mas'uliyati yanada ortib bormoqda. Mamlakatning har bir yoshlari o'z huquq va burchlarini hamda mas'uliyatini yaxshi bilishi lozim. Bu yo'lda esa:

-OAV orqali tushuntirish, yozma soʻzlar, belgilar, rasmlar, multfilmlar, videolar, roliklar, kinolar, animatsiyalar, oʻyinlar, viktorinalar yoki targʻibotning boshqa har qanday shakldagi koʻrinishida. Lekin bularning bosh gʻoyasi aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qilishi lozim.

-Barqaror demokratik jamiyat asosi sifatida inson huquqlariga hurmatni shakllantirish va mazkur huquqlarni taminlash uchun institutsional mexanizmlarni yanada mustahkamlash;

-Soʻz erkinligi, axborot olish va uni tarqatish erkinligiga rioya qilish kafolatiga ega boʻlgan mustaqil ommaviy axborot vositalarini izchil rivojlantirish;

-Aholining siyosiy va huquqiy madaniyatini, savodxonligini yuksak darajaga koʻtarish va ularning muttasil oʻsib borishini taʼminlash zarur;

-Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda taʼlim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi;

-Aholi ongida shakllantirilayotgan huquqiy madaniyatni yuksaltirishda xalqimizning umumiy madaniyatiga, milliyligimizga tayanishimiz kerak.

Huquqiy madaniyatning muhim vazifalaridan biri huquqbuzarliklarning oldini olishga koʻmaklashishdir. Huquqiy bilimga ega shaxs oʻz xatti-harakatining huquqiy oqibatlarini anglashga, nizolarni qonuniy usulda hal qilishga va noqonuniy xatti-harakatlardan tiyilishga koʻproq tayyor boʻladi Bunda taʼlim, tarbiya, oilaviy muhit va huquqiy axborotning sifati muhim ahamiyatga ega.

Huquqiy savodxonlik kundalik hayotdagi koʻplab masalalarda zarur: shartnoma tuzish, murojaat qilish, mehnat munosabatlari, isteʼmolchi huquqlari, taʼlim olish, mulkiy munosabatlar va boshqa sohalarida huquqiy qoidalarni bilish shaxsning qonuniy manfaatlarini himoya qilishiga yordam beradi. Huquqiy faollik esa faqat oʻz huquqini talab qilish bilangina cheklanmaydi. U qonunlarga rioya qilish, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish, jamoat hayotida masʼuliyat bilan ishtirok etish va huquqiy muammolarni qonuniy yoʻl bilan hal etishga intilishni ham anglatadi.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirish jarayonida huquqiy axborotning murakkab tilda berilishi, fuqarolarning huquqiy hujjatlarga murojaat qilish koʻnikmasining yetarli emasligi, ayrim hollarda huquqiy targʻibotning bir tomonlama va anʼanaviy shaklda tashkil etilishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Huquqiy maʼrifatni rivojlantirishda raqamli platformalar, elektron huquqiy kutubxonalar, interaktiv testlar, videodarslar va sodda tildagi huquqiy izohlar samarali vosita boʻlishi mumkin.

Bunda maʼlumotning aniqligi va amaldagi qonunchilikka mosligi asosiy talab boʻlib qoladi. Shuningdek, yoshlar uchun huquqiy mavzudagi amaliy mashgʻulotlar, kazuslar, munozaralar va vaziyatli topshiriqlardan foydalanish huquqiy bilimni real hayot bilan bogʻlashga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi fuqarolarning huquqiy faolligi bilan chambarchas bogʻliq. Qonuniylik muhitini mustahkamlash uchun davlat organlari va fuqarolar oʻrtasida ochiq muloqot, qonuniy manfaatlarini ifodalashning huquqiy mexanizmlari va jamoatchilikning huquqiy xabardorligi muhimdir. Huquqiy madaniyat fuqaroni faqat qonun talablarini bajaruvchi shaxs sifatida emas, balki jamiyatdagi huquqiy jarayonlarni anglaydigan va qonuniy vositalardan foydalanadigan faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu yoʻnalishning asosiy manbalari qatoriga Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan Prezident farmon va qarorlari,

huquqbuzarliklar profilaktikasi, ta'lim va boshqa sohalaridagi normativ-huquqiy hujjatlar kiradi. 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmon bilan tasdiqlangan Konsepsiyada huquqiy savodxonlikni oshirish, yoshlarning huquqiy tarbiyasi, davlat xizmatchilarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy targ'ibotning zamonaviy usullarini rivojlantirish kabi yo'nalishlar belgilangan.

Huquqiy madaniyat kundalik hayotda oddiy, ammo muhim xatti-harakatlarda ko'rinadi: shartnoma shartlarini o'qib chiqish, rasmiy hujjatlarni tekshirish, murojaat qilish tartibini bilish, yo'l harakati qoidalariga rioya qilish, jamoat joylarida boshqalarning huquqlarini hurmat qilish, mehnat va iste'mol munosabatlarida qonuniy talablarni anglash shular jumlasidandir. Shaxs huquqiy bilimni amaliy vaziyatda qo'llay olganida huquqiy madaniyatning amaliy jihati namoyon bo'ladi.

Huquqiy madaniyatni rivojlantirish uchun huquqiy axborotni sodda va tushunarli tilda yetkazish, yoshlar bilan amaliy huquqiy mashg'ulotlarni ko'paytirish, raqamli huquqiy resurslardan foydalanish, oila va ta'lim muassasalarining hamkorligini kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlari bilan huquqiy-ma'rifiy loyihalarni kengaytirish muhim yo'nalishlar hisoblanadi. Shuningdek, huquqiy ma'lumot tarqatishda faqat umumiy tushuntirish bilan cheklanmay, fuqaroga muayyan huquqiy vaziyatda qaysi qonuniy mexanizmdan foydalanish mumkinligini ko'rsatish amaliy samaradorlikni oshiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ong va huquqiy madaniyat jamiyatda qonun ustuvorligi va qonuniylikni mustahkamlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan ijtimoiy-huquqiy hodisalardir.

Huquqiy madaniyatning rivojlanishi fuqarolarning o'z huquq va majburiyatlarini anglashiga, qonuniy vositalardan foydalanishiga, boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qilishiga va huquqbuzarliklarning oldini olishga yordam beradi. O'zbekistonda bu yo'nalishning muhim normativ asosi Konstitutsiya va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-apreldagi yangi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni — "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida".
3. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq: darslik. Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 22-martdagi 240-son qarori.
6. Iering R. fon. Huquq uchun kurash (Der Kampf ums Recht).
7. www.nuu.uz (O'zbekiston Milliy universiteti rasmiy sayti).
8. www.natlib.uz (O'zbekiston Milliy kutubxonasi rasmiy sayti)
9. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — LexUZ. Asosiy elektron manbalar: LexUZ: <https://lex.uz/acts/-42497>